

*Civilization Boundaries
Цивилизационни граници*

ЗАВОЯТ В ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ЛАГЕР И ЮГОСЛАВИЯ СЛЕД СМЪРТТА НА СТАЛИН (1953 – 1955)

Надежда Янковска

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. След смъртта на Сталин през март 1953 г. настъпва нов етап във външната политика на Съветския съюз. Съветското ръководство поема инициативата за възстановяване на отношенията с Югославия, които в периода 1948 – 1953 г. бележат най-ниската си точка. С това начинание са ангажирани всички държави от социалистическия лагер. Въпреки че Тито също е положително настроен към идеята за нормализиране на отношенията между двете страни, в началото той има известни съмнения относно истинските намерения на Съветския съюз. Това, както и западната ориентация на югославската външна политика след разрива между Тито и Сталин, съществено затрудняват диалога. Поради тази причина възстановяването на съветско-югославските междудържавни отношения представлява сравнително дълъг и деликатен процес. В крайна сметка, то е постигнато през май – юни 1955 г. По-сложен остава въпросът за нормализирането на междупартийните отношения. Тито смята, че на този етап партията и народът му не са подготвени за това. Освен това той се опасява, че от сближаването с КПСС може да пострадат връзките му със Запада.

Keywords: Socialist camp, Yugoslavia, Communist Party of the Soviet Union, Soviet Union, Yugoslavia, Khrushchev, Tito, People's Republic of China

Периодът 1948 – 1953 г. в Източна Европа се характеризира с налагане на сталинския модел на социализма, съпроводен с масови чистки и големи процеси срещу ръководителите, заподозрени в национализъм или „титовизъм“. Идеологическият повод за това, разбира се, е разрывът между Тито и Сталин, чието начало е поставено през юни 1948 г.

Причините за разрива в отношенията между двамата ръководители са много: настояването на Тито за правото на социалистическите държави да имат собствена политика и собствен модел на икономическо развитие; нарасналият авторитет на югославския лидер и приемането му от Сталин като конкурент за ръководство на социалистическия лагер; демонстрираната независимост

от страна на Тито и Димитров във връзка с идеята за Южнобалканска федерация. Сталин се надява, че чрез идеята за федерация ще може да контролира Тито с помощта на Георги Димитров и България. Тито обаче добре разбира намеренията на Сталин и отлага проекта за неопределено време (Kalinova, Baeva, 2006: 78). В началото на 1948 г. Югославия изпраща свои войски в Албания като превантивна мярка срещу евентуално гръцко нападение, без да съгласува тези свои действия със Съветския съюз. На среща между Кардел и Сталин през февруари с.г. съветският вожд обвинява югославяните, че изобщо не се консултират с него по външнополитическите въпроси (Simich, 2011: 185 – 186). Самоувереността на Тито дразни Сталин и той решава да отстрани югославския лидер от политическата сцена. На 28 юни 1948 г. Коминформбюро приема резолюция „За положението в ЮКП“⁽¹⁾, която никога не е изпратена официално на югославското правителство (Rajak, 2004: 4). Последното, от своя страна, отказва да приеме критиката и да признае вината си. В резултат връзките между Югославската комунистическа партия (ЮКП) и международното комунистическо движение са прекъснати. Оказва се обаче, че Тито е изградил авторитет, който сериозно затруднява кремълския вожд. Предвижданията, че югославските ръководители в кратък срок ще признаят грешките си и ще ги поправят, не се оправдават.

Погледнато от дистанцията на времето, последствията от разрива между Югославия и страните от Източния блок изглеждат по-неблагоприятни за Съветския съюз и неговите сателити. Първо, скъсването в отношенията води до първото излизане на страна от социалистическия лагер и от международното комунистическо движение⁽²⁾. Това в очите на Запада означава отслабване на комунистическия лагер и възможност за политическо и икономическо влияние в Югославия. Въпреки че Тито продължава да настоява, че страната му не е престанала да бъде социалистическа, негативите, които понася Югославия вследствие на разрива, и съответната политическа и икономическа изолация от страна на Източния блок⁽³⁾ принуждават югославските ръководители да търсят алтернатива на дотогавашните отношения с „другарите“ в лицето на Запада. От своя страна, САЩ виждат в създалото се положение благоприятна възможност (в контекста на Студената война) за влияние в Югославия, която започва да получава американска финансова помощ. На 14 ноември 1951 г. двете страни подписват споразумение за предоставяне и на американска военна помощ, а на 28 февруари 1953 г. в Анкара Гърция, Турция и Югославия подписват договор за приятелство и сътрудничество, който съдържа и военна клауза за евентуално формиране на съвместно военно командване⁽⁴⁾. По същество договорът е насочен срещу съветската агресия на Балканите. Тъй като Турция и Гърция са членове на НАТО от 1952 г., а Югославия не желае да се включва в него, Балканският пакт представлява един вид начин Югославия да бъде свързана косвено с Алианса⁽⁵⁾. Всичко това дава много поводи за при-

теснения в Съветския съюз и неговите сателити. За Хрушчов Пактът засяга интересите и сигурността на СССР и останалите страни от Дунавския басейн, тъй като Гърция и Турция имат военни бази на своя територия⁶⁾.

Смъртта на Сталин през март 1953 г. променя чувствително цялостния външнополитически подход на Съветския съюз. Започва и постепенна промяна в отношението на източноевропейските страни към Югославия. Тито е въодушевен от този факт, особено щом инициативата идва от Москва, но както се изразява Р. Сървис, е склонен да прави отстъпки само ако бъде признат за равностойна страна в преговорите (Service, 2008: 378). Освен всичко останало югославският лидер в този момент трябва да осъществи един много сложен баланс, така че нормализирането на отношенията със социалистическия лагер да не наруши добрия тон със Запада.

Положителната тенденция в отношенията започва с много премерени стъпки и взаимни подозрения и от двете страни⁷⁾. В началото югославското ръководство все още приема СССР като най-голяма заплаха за югославската сигурност. На 19 март, две седмици след смъртта на Сталин, югославският външен министър Коча Попович заявява в прав текст пред британския парламент, че мирът е заплашен от политиката на Съветския съюз. Тази е и основната тема в разговорите между Чърчил и Тито по време на посещението на югославската делегация във Великобритания⁸⁾.

По това време съветското ръководство е твърде заето с вътрешните си проблеми, а и Хрушчов трябва първо да изиграе някои важни ходове за разчистване на пътя към властта. Затова в края на юни 1953 г., когато Берия е обвинен в шпионаж в полза на Великобритания и е арестуван като „яростен враг на партията и народа“, едно от обвиненията срещу него е, че искал да установи лична връзка с Тито в Югославия⁹⁾.

До разправата с Берия единствената връзка между двете страни са две срещи между югославския шарже д'афер в Москва Драгой Джурич (Dragoje Djuric) и Молотов. Първата е от 29 април 1953 г., чиято основна и единствена политическа тема е Балканският пакт. Тя е повдигната от Молотов, който дори не реагира на намек на Джурич, че Югославия няма нищо против нормализирането на отношенията между двете страни. Един месец по-късно, на 6 юни 1953 г., Молотов и Джурич се срещат отново. Съветският външен министър изразява надеждата, че скоро двете държави ще обменят посланици (Rajak, 2004: 47 – 49). Това обаче все още не означава сериозна и последователна съветска политика към Югославия. Историкът от сръбски произход Светозар Раджак (Svetozar Rajak) допуска, че това е тактика на Молотов да компрометира Югославия пред Запада. Консервативният Молотов наистина е един от най-яростните противници на външнополитическите инициативи на Хрушчов, включително и по югославския въпрос.

На 31 май 1953 г. Югославия и Румъния подписват споразумение за трафика по р. Дунав. През юли същата година Румъния, България и Унгария последователно приемат югославските предложения за сформирание на съвместна комисия за разследване на граничните инциденти. В средата на месеца унгарското външно министерство кани югославски представител на сесията на унгарския парламент и на прием, а югославският посланик в Прага е поканен на футболен мач от чехословашкото ръководство (Rajak, 2004: 48, 55 – 56). През август 1953 г. българското ръководство взема решение за прекратяване на ограничителния режим за пътуванията на югославски дипломати в София (Баев, 2010: 135). Българското и югославското правителство дават агремени за размяна на посланици. Това обаче, по думите на В. Червенков, все още *„не означава никаква ревизия на нашето отношение към титовци и титовщината“*⁽¹⁰⁾. В края на декември 1953 г. е постигнато споразумение между България и Югославия за уреждане на граничните въпроси, което води до съществен спад на граничните инциденти. Изводът на българското ръководство е, че *„нашите отношения с Югославия постепенно се нормализират“*⁽¹¹⁾. За Югославия обаче основен приоритет е Съветският съюз, а не сателитите – те така или иначе действат по съветски указания.

През 1954 г. плавното и умерено подобряване на отношенията с Югославия продължава въпреки известната доза съмнение у югославските ръководители в истинските намерения на Съветския съюз. Първото официално писмо до СЮК⁽¹²⁾ с предложение за пълна нормализация на отношенията е изпратено от съветска страна на 22 юни 1954 г. В него Хрушчов изказва съжаление, че през 1948 г. не са използвани всички възможности за предотвратяване на разрива, и наемква за появата на някои „нови факти“, даващи повод за преосмисляне на междупартийните отношения⁽¹³⁾. Той отправя предложение да се проведе съветско-югославска среща на високо равнище. В края на ноември югославското ръководство приема предложението.

На 15 октомври 1954 г. Политбюро на ЦК на БКП взема решение (съгласувано с Кремъл) *„да се съдействува за подобрене на отношенията с Югославия, за противодействие на американо-английските планове спрямо Югославия, за укрепване на взаимните връзки с югославския народ“*. За тази цел трябва да бъдат предприети поредица от стъпки, сред които: прекратяване издаването на органа на югославските политемигранти в България в. „Напред“, враждебният характер на радиопредаванията по адрес на Югославия трябва да бъде преустановен, да се работи за укрепване на културните и търговските връзки с Югославия и др.⁽¹⁴⁾

В началото на ноември 1954 г. е проведено заседание на ЦК на БКП, част от дневния ред на което са отношенията с Югославия. В. Червенков заявява, че влошените отношения със западната ни съседка нанасят сериозна вреда както на нея самата, така и на социалистическия лагер. *„Този лагер се лиши от*

една страна, която играе важна роля на Балканите и в Югоизточна Европа“, категоричен е той. По-нататък Червенков продължава: „Американо-английският империализъм получи възможност да укрепва позицията си на Балканите. Югославските ръководители, след като бяха прекратени дружествените връзки със страните от демократическия лагер, започнаха да се сближават със САЩ и Великобритания. Сключиха военно-политическо споразумение с Турция и Гърция, измениха своята вътрешна политика, направиха редица сериозни отстъпки на капитализма. Тези отстъпки не могат да не водят до възстановяване на капитализма, особено като се има предвид възрастващата икономическа зависимост на Югославия от САЩ. В Югославия беше подета системна кампания, за да се изкореняват от съзнанието на народите в Югославия чувствата на дружба и привързаност към народите на Съветския съюз и народнодемократическите страни... Следва да се използват всички възможности и се предприемат необходимите за това мерки, за да се попречи на американо-английските планове, да се провалят тези планове“⁽¹⁵⁾.

В изказването на българския ръководител се усеща неприкритият страх от безвъзвратната загуба на Югославия за социалистическия лагер и преминаването ѝ на страната на Запада. Червенков може и да не е наясно, че след уроците, получени от Сталин, Тито вече не би позволил Югославия да изпадне в прекомерна зависимост от когото и да било. Под такъв претекст обаче по указание на Москва всички страни от Източния блок предприемат стъпки към сближаване с Югославия. Дори Албания, макар и крайно неохотно, предприема инициативи за подобряване на отношенията с Югославия. Югославските ръководители очевидно забелязват рязката промяна във външната политика на СССР и останалите страни в социалистическия лагер и я свързват с нестабилното вътрешно положение на СССР след смъртта на Сталин⁽¹⁶⁾. Това обаче не пречи на позитивната промяна в отношенията, желана и от двете страни, въпреки че Югославия я извършва доста премерено и с резерви (самите югославяни са разделени по въпроса за подобряване на отношенията).

Новата линия за подобряване на отношенията с Югославия налага ревизия на някои от обстоятелствата, довели до разрива между Сталин и Тито през 1948 г. Отстъплението на Югославия от марксизма-ленинизма не е подложено на съмнение⁽¹⁷⁾. Обаче „...скъсването на отношенията с Югославия твърде затрудни възможностите за въздействие (подчертано в документа, б.а.) върху комунистите и народа на Югославия от страна на комунистическите и работническите партии; то облекчи възможностите на югославските ръководители да провеждат националистическата си линия. Югославската комунистическа партия се оказа откъсната от международното работническо движение“. Отчита се като грешка фактът, че през 1948 г. не са използвани всички възможности за уреждане на спорните въпроси и разногласията, за да се „избегне преходът на Югославия във враждебния лагер“⁽¹⁸⁾. Изтъква

се, че проблемът със съветските специалисти в Югославия¹⁹⁾, който е един от формалните поводи за разрива между Сталин и Тито, е можел да бъде решен, без да се стига до крайности.

Съвсем навреме за подобряването на връзките с Югославия през 1954 г. идва и новината за влошените отношения между Тито и един от неговите най-близки сътрудници – Милован Джилас, което води до изключването му от СЮК в началото на годината *„като проводник на открити ликвидаторски възгледи, като апологет на буржоазната демокрация и на западната ориентация на Югославия“*²⁰⁾. Този факт, както и други положителни сигнали, идващи от югославското ръководство, пораждат надежди в Източния блок, че Югославия не е изгубена за социалистическия лагер, но трябва да се вземат бързи мерки за осуетяването на прехода ѝ към капитализма.

Тук трябва да отбележим, че за Тито подобряването на съветско-югославските отношения несъмнено също има важно значение. Причината е преди всичко страхът му да не изпадне в прекалена зависимост от Запада, като не бива да се пренебрегва и възможността за финансова подкрепа от страна на СССР. Всъщност Тито няма нищо против да бъде кокалът, за който ще се боричкат двете суперсили. Сближаването със СССР обаче според югославския лидер трябва да се извършва с голяма доза умереност, което, от своя страна, не удовлетворява напълно желанията на съветското ръководство. То не е готово да заплати всяка цена за подобряването на отношенията между двете страни. Ето защо на Тито също му се налага да прави отстъпки в името на собствените си интереси.

През 1954 г. в Югославия все още е актуален въпросът за сближаване и установяване на дипломатически отношения с Китайската народна република. Всъщност Югославия признава КНР още през есента на 1949 г. и пак тогава предлага установяване на дипломатически отношения между двете страни. По това време обаче китайското комунистическо ръководство се съобразява изцяло с политиката на Москва и не отговаря на югославското предложение. Година след смъртта на Сталин Китай вече предприема стъпки за подобряване на отношенията с Югославия в синхрон с действията на Москва в тази посока²¹⁾. При посещение на китайския премиер Чжоу Енлай в Делхи (Индия) на 26 юни 1954 г. той споменава за готовността на китайското правителство да установи дипломатически отношения с Югославия. На 15 декември 1954 г. чрез китайския посланик в Москва е направен сондаж за официални отношения между двете страни. На 2 януари 1955 г. китайското предложение е прието от югославска страна. За първи път официална югославска делегация посещава Пекин за първомайските празници през 1955 г. (Баев, 2012: 62 – 63). Там се провежда беседа между представители на СЮК (Стаменкович и Бегович) и ККП (Дън Сяопин и Ван Цзясян)²²⁾. Предмет на срещата е разясняването на три ключови въпроса: за отношенията между СССР и Югославия и

строителството на социализма в Югославия; за отношенията между САЩ и Югославия; за отношенията между Китай и Югославия.

По първия въпрос югославските делегати смятат, че главната причина за разкола между Югославия и социалистическия лагер през 1948 г. не са идеологическите грешки на ръководителите на Югославия, а влошилите се междудържавни отношения. Тито обаче подчертава, че Югославия не е тръгнала по пътя на капитализма.

Китайските представители, от своя страна, не вярват на твърденията, че събитията от 1948 г. са предизвикани от междудържавни проблеми, а не от идеологически принципи. Според тях през 1948 г. Югославия в много отношения е влязла в разрез с марксизма-ленинизма. ЮКП е трябвало да се отнесе сериозно към критиката и да я приветства. В случая критиката на Коминформбюро е трябвало да даде резултат, но той се е оказал неудовлетворителен. Китайците допускат, че в критиката на Коминформбюро може да е имало недостатъци, но самите принципи в резолюциите са били правилни.

Китайските представители припомнят, че в „Борба“ (органът на СЮК) смята за изкуствено и излишно делението на два лагера. А тези възгледи противоречат на марксизма-ленинизма. Китайците смятат, че *„в своите отношения към СССР и страните с народна демокрация, както в отношенията между държавите, така и в отношенията между партиите, югославската партия извърши грешки от националистически характер“*. Югославяните се защитават по всички обвинения, като изтъкват, че строят социализъм според принципите на марксизма-ленинизма, който предвижда само общи принципи, а не конкретни пътища за различните страни. Освен това тълкуването на марксизма-ленинизма не трябва да бъде монополизирано от една-единствена партия.

По въпроса за отношенията между САЩ и Югославия югославяните признават, че САЩ преследват империалистически цели, но няма да могат да ги осъществят, тъй като Югославия се придържа към трите принципа: съхраняване на независимостта; построяване на социализма; недопускане намесата на САЩ във вътрешните работи на Югославия.

По най-важния въпрос – за отношенията с Китай, югославските представители признават, че отдавна изпитват дружески чувства към Китай, но в миналото не е имало условия за развитието на приятелски отношения²³). Китайците потвърждават, че не са дали отговор на предложението на Югославия през 1949 г. за установяване на дипломатически отношения заради обтегнатите отношения между Югославия и СССР²⁴). Тогава *„ние (китайците) казахме, че както в миналото, настоящето, така и в бъдещето и вечно Китай винаги ще стои заедно със Съветския съюз и не можем да си представим, че Китай ще заеме различна позиция от тази на СССР по всички важни международни въпроси“*. В заключение китайските представители изразяват надежда, че Югославия ще се върне отново в социалистическия лагер.

В средата на май 1955 г. Президиумът на ЦК на КПСС обсъжда основните въпроси, които трябва да се повдигнат на предстоящата в края на месеца съветско-югославска среща. Отбелязва се необходимостта от по-нататъшно подобряване на отношенията между СССР и Югославия „*преди всичко по държавна линия*“, доколкото отношенията по партийна линия са много по-сложни за уреждане. Целта на „*новия подход към съветско-югославските отношения*“ е „*да се нормализират и рязко да се подобрят отношенията с югославската държава и Съюза на югославските комунисти, да се засили комунистическото влияние върху югославския народ и членовете на СЮК, а при благоприятни условия да се осигури връщането на Югославия в социалистическия лагер*“⁽²⁵⁾.

Една от препоръките към съветската делегация е да бъде убедена югославската страна да подкрепи КНР по въпроса за Тайван, както и за неотменното ѝ право да бъде представена в ООН. За отстраняване на икономическата зависимост на Югославия от САЩ, „*при искрени и напълно дружески отношения Съветският съюз ще окаже на Югославия сериозна икономическа помощ*“⁽²⁶⁾.

Що се отнася до отношенията между КПСС и СЮК, съветските ръководители смятат, че в сложната международна обстановка добрите отношения и взаимното разбиране отговарят на интересите на СССР и Югославия, както и на цялото международно работническо движение. За целта КПСС „*осигури пълно прекратяване на всякакви критични изказвания по отношение на югославската партия, нейните ръководители и обществения строй в Югославия; прекрати своята дейност Съюзът на югославските патриоти; появилите се след юни 1954 г. в съветския печат отделни неправилни изказвания по отношение на обществения строй в Югославия и на ръководителите на СЮК са осъдени, а виновните – наказани*“. Едновременно с това обаче трябва да се обърне внимание на Югославия, че тя не действа с необходимата реципрочност, тъй като там продължават да се печатат статии и книги, съдържащи невярна информация за живота в СССР, външната и вътрешната му политика. На нападки е подложен съветският обществен строй, който югославските ръководители – най-вече Джилас, определят като държавнокапиталистически. И въпреки че Джилас вече е осъден за антимарксистките си възгледи, тезите продължават да се използват. Нерядко има и направо враждебни антисъветски нападки⁽²⁷⁾.

За взаимното разбирателство между двете партии преди всичко трябва да се изяснят някои базови за марксизма-ленинизма въпроси. Основният е отношението към двата лагера, оформили се след Втората световна война. Нуждата от изясняване на този въпрос се дължи на факта, че в годините след разрива със Сталин Тито отрича или просто премълчава съществуването на два лагера – социалистически и империалистически, а говори за съществуването на два съперничаещи си военни блока. Освен това югославското ръководство

приписва на СССР главната отговорност за нажежаването на международната обстановка и за Студената война (според КПСС тази позиция не е марксистка). В същото време Тито смята, че в борбата между двата лагера Югославия трябва да заеме „средна“ позиция, докато според съветското ръководство тя заемала позицията на Запада. Според КПСС *„наличието на международния лагер на социализма и демокрацията е необходимо условие за независимостта на Югославия и успешното ѝ развитие по пътя към социализма“*⁽²⁸⁾.

СССР смята, че резолюцията на Коминформбюро от ноември 1949 г. „Югославската компартия в ръцете на убийци и шпиони“ трябва да бъде отменена. Колкото до резолюцията от юни 1948 г., според съветското ръководство тя съдържа справедлива критика по принципи въпроси от дейността на ЮКП, *„напълно допустима в отношенията между компартиите“*. Все пак в нея има и необосновани обвинения, а призивите на участниците в Коминформбюро за смяна на ръководството на ЮКП са били намеса във вътрешните работи на Югославия. Едновременно с тези признания КПСС иска да бъдат отменени и решенията на СЮК, съдържащи несправедливи обвинения към СССР и страните с народна демокрация⁽²⁹⁾.

Съветско-югославските преговори се провеждат от 27 май до 2 юни 1955 г. За резултатите им разбираме от писмото на Н. Хрущов до ЦК на БКП (и до другите компартии от Източния блок)⁽³⁰⁾. Тито е предложил срещата да е в Белград или *„нейде по Дунава“* (както се изразява Хрущов), но съветското ръководство се спира на Белград, тъй като това *„даваше възможност за непосредствено обръщане към югославския народ и за общение с народа, възможност да се продемонстрират дружествените чувства на народите на СССР към народите на Югославия“*⁽³¹⁾. Това се тълкува от „враждебната преса“ (т.е. западната) като отстъпка на СССР пред Югославия и намаляване престижа на СССР⁽³²⁾. Основната цел на срещата е *„да се постигне пълна нормализация на съветско-югославските отношения, което сега, в условията на напрегната международна обстановка, има извънредно важно значение“*⁽³³⁾. Стремещът на СССР е да бъдат подобрени отношенията както по държавна, така и по партийна линия, върху основата на марксистко-ленинските принципи. Съветските ръководители отхвърлят *„всички наслоения, образували се в периода на скъсването на нормалните отношения между СССР и ФНРЮ“*, а вината за скъсването на отношенията удобно е хвърлена върху Берия и Абакумов⁽³⁴⁾.

Срещата приключва със съвместна декларация (изготвена от Югославия по предложение на СССР и допълнена с предложения на съветските ръководители), включваща въпроси от международен характер, като германския, борбата срещу агресията, системата за колективна сигурност, ограничаването на въоръженията, забраната на атомното оръжие, възстановяването на правата на КНР върху Тайван (СССР повдига въпроса, а Югославия веднага се

съгласява). Тито декларира отрицателното си отношение към НАТО поради идеологическата окраска на пакта и създаването му с цел борба с комунизма. Югославският лидер съобщава, че скоро ще бъде прекратено действието на икономическото съглашение със САЩ, а Югославия ще се откаже от помощта от САЩ, като по този начин ще разшири търговията си с другите страни³⁵⁾.

По въпроса за Балканския пакт Тито признава, че към момента на подписването му той е имал преди всичко военно значение, но впоследствие, под въздействие на Югославия, е придобил предимно икономически и културни характеристики. Освен това Югославия не подкрепя влизането на Италия в Пакта, тъй като това би му придало „характер на блок“³⁶⁾.

Решено е, вместо да се възстановява договорът за дружба и взаимопомощ от 1945 г., да се изготви нов съветско-югославски договор. А за взаимоотношенията по партийна линия Тито смята, че подобряването им ще става постепенно, а не изведнъж. Според него не трябва да се бърза, защото партията и народът му трябва да бъдат подготвени за тази промяна. Освен това „откритото установяване на връзки с КПСС“ ще усложни икономическото положение на Югославия, защото могат да пострадат връзките със Запада. Един от съществениите моменти за сближаването по партийна линия е да се разменят писма между Изпълкома на СЮК и ЦК на КПСС, които да се публикуват в печата. Уговорката е първо СЮК да изпрати писмо до КПСС. Съветската делегация предлага такива писма да се изпратят до всички компартии, но тъй като СЮК не поддържа връзки с тях, в крайна сметка е решено КПСС да им препрати писмото, което ще получи от югославските ръководители³⁷⁾.

Декларацията е окачествена като „стъпка напред от страна на югославяните към сближение със социалистическия лагер,... сериозен удар срещу агресивните планове на американския империализъм“³⁸⁾. Тито дори заявява, че чрез Милован Джилас американците се опитват да извършат държавен преврат в Югославия.

Въпреки положителните тенденции в срещата КПСС изпитва съмнения, че „по инерция някои представители на държавния апарат в Югославия, особено дипломати, ще се стараят да търсят цепнатини между Съветския съюз и другите страни на социалистическия лагер, както например се опита да направи това югославската профсъюзна делегация в Китай и югославските дипломати в някои народнодемократични страни“³⁹⁾.

По пътя от Белград за Москва Хрушчов посещава България и Румъния (където има и чехословашки и унгарски ръководители) за информация и размяна на мнения по съветско-югославската среща. Както вече беше отбелязано, до Белградската среща основната задача на съветското ръководство е подобряване на отношенията с Югославия по държавна линия. След срещата обаче нещата се променят. В своя реч от 11 юни 1955 г. В. Червенков отбелязва:

„Подобряването на отношенията с Югославия за нас, като комунисти, по държавна линия е много важно, повтарям, но не е най-главното. Ние искаме да подобрим отношенията си с югославските комунисти, да нормализираме нашите отношения по партийна линия. За нас това е главното“⁽⁴⁰⁾. Извън всякакво съмнение е, че тези думи на Червенков изразяват съветската позиция по въпроса.

Още през юли 1955 г. Тито има възможност да демонстрира затоплящите се отношения със СССР. На американския семинар „Шерлууд Еди“⁽⁴¹⁾ през 1955 г. югославският лидер защитава съветските предложения за създаване на система за колективна сигурност в Европа, отбелязвайки че те *„имат реална основа“*. А през есента на 1955 г., когато Микоян посещава Югославия, констатацията му е, че югославяните са доволни от подобряването на отношенията и подкрепят външната политика на СССР, насочена към намаляване на международното напрежение. Микоян допълва, че в СЮК все още има погрешни възгледи по редица въпроси, но като цяло тонът е смекчен, за което може да се съди по изказвания на Тито, Кардел и др. Освен това в писмо до VI белградска конференция на СЮК Тито подлага на критика слабостите и недостатъците, съществуващи в партията. В една от беседите си с Микоян Тито заявява, че *„обществено-политическият строй в Югославия – това е диктатура на пролетариата и не може да бъде нищо друго“⁽⁴²⁾*. Тези факти дават увереност на съветското ръководство, че Югославия се завръща към марксизма-ленинизма.

Между 6 и 11 януари 1956 г. в Москва се провежда съвещание на комунистическите и работническите партии на европейските страни с народна демокрация и СССР. В него участват всички държави от Източния блок и представител на ККП. Югославия не взема участие в съвещанието.

Въпреки че съвещанието се занимава предимно с икономическото сътрудничество, част от времето е посветено и на отношенията с Югославия. За съвещанието Суслов, Пономарьов и Громико подготвят записка „За някои резултати от нормализацията на отношенията с Югославия“ през изминалите 6 – 7 месеца. Изводът е, че е постигнат значителен напредък в отношенията между Югославия и страните от социалистическия лагер. Сътрудничеството е разширено в много отношения – в икономически план, както и връзките в науката, културата и спорта. Сключени са съглашения за научно-техническо сътрудничество, в областта на транспорта и съобщенията, за използване на атомната енергия за мирни цели. Всички страни с народна демокрация следват стъпките на СССР и нормализират отношенията си с Югославия. Същевременно се отчита фактът, че в периода, предшестваш подобряването на отношенията, Югославия е стигнала твърде далече в отношенията си със Запада – в политически, икономически и идеологически аспект. Въпреки това е отбелязано, че процесът на сближение на Югосла-

вия със Запада намалява, което благоприятства възстановяването и разширяването на икономическите ѝ връзки с Източния блок. За разлика от преди сега югославските представители в ООН *„често поддържат позицията на Съветския съюз, в някои случаи се изказват с критика към позициите на западните държави“*⁽⁴³⁾.

Най-значителните разногласия между СЮК и КПСС са в идеологически план. В доклада се отбелязва, че все още в югославския печат *„се появяват антинаучни статии по някои коренни въпроси на идеологията и международното работническо движение като статиите на Влахович“*. Един от критичните въпроси е този за двата лагера в света. Югославяните говорят за наличие на два световни блока, но не и за съществуването на две политически системи – социалистическа и империалистическа. Друг важен въпрос, по който не може да се постигне съгласие, е за строителството на социализма. По време на разрива югославяните подчертавали само различията във формите на строителство на социализма в отделните социалистически страни, а сходствата оставяли на заден план. Това и сега не се е променило и СЮК още представя югославския път като принципно различен от съветския⁽⁴⁴⁾.

Сближаването по партийна линия е другият препъникамък в отношенията. Към януари 1956 г. СЮК все още не е отговорил на последното писмо на КПСС за сътрудничеството по партийна линия. Освен това СЮК отказва да изпрати делегати на XX конгрес на КПСС. Покана не им е изпратена, защото съветското ръководство изяснява въпроса предварително чрез съветския посланик. Обяснението на СЮК (и по-конкретно на Кардел) е, че с отказа си те искат да избегнат усложняване на международните си позиции и критиките от страна на Запада, че преминават в другия лагер. Освен това югославската делегация щяла да се чувства изолирана, тъй като не желаела да влиза в дискусии с представители на компартии от други страни. Това се тълкува от съветското ръководство като опит на югославяните *„да седят на два стола“*. Освен с КПСС СЮК не предприема стъпки към установяване на контакт с другите компартии. Едновременно с това СЮК поддържа връзки със социалистите в западните страни⁽⁴⁵⁾.

В последното писмо на СЮК до ЦК на КПСС югославските ръководители критикуват Коминформбюро, макар и в завоалирана форма. А известният вече Влахович говори открито за необходимостта от разпускане на Коминформбюро. Според съветските ръководители СЮК подкрепя това становище и се държи, *„сякаш някакъв обединяващ орган на комунистическите партии изобщо не е нужен“*⁽⁴⁶⁾.

Крайната констатация на съветското ръководство за нежеланието на СЮК да се обвързва по партийна линия, както и да се свърже със социалистическия лагер, е *„стремежът да бъде изобразена позицията на Югославия като не-*

утрална в отношенията между „двата блока“. Югославските ръководители обаче смятат, че това положение може да бъде от голяма полза за „нашето общо дело“. Проблемът е, че за да остане неутрална, Югославия трябва да подлага на критики и двата блока – социалистическия и империалистическия. Но критиката „за равновесие“ изобщо не се нрави на съветските ръководители, тъй като води до нелоялни заявления и действия спрямо СССР и соцлагера⁴⁷⁾. Все пак съветското правителство предпочита една гъвкава политика спрямо Югославия пред алтернативата от изминалите пет години.

В крайна сметка, интуицията на съветското ръководство му подсказва, че не бива да се допуска публична полемика с югославяните по идеологическите въпроси, по които имат разминаване, най-вече по отстъплението на СЮК от някои марксистко-ленински принципи. Съветската тактика тук е търпение, без да се правят големи отстъпки и без да се губи достойнство, за да бъдат гарантирани взаимните интереси.

Самият Хрущов окачествява края на конфликта с Югославия като едно от най-значителните достижения до този момент. Той заявява, че между социалистическите държави „няма никакви разногласия“. Разногласията биха били трагични за соцлагера, тъй като биха го заплашвали с разкол и отцепничество. Това ще означава липса на монолитност. „Но тъй като разногласия у нас не възникват и не се предвиждат, ние не даваме повод за радост на врага. Нашата сила е в единството и ние трябва постоянно да крепим това единство“⁴⁸⁾. Времето ще покаже, че Хрущов има свършено погрешна представа за бъдещето – както по отношение на Югославия, така и по отношение на цялото комунистическо движение.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Повече за конфликта с Югославия и решенията на КИБ вж.: Драганов, Д. (1990). В сянката на сталинизма. Комунистическото движение след Втората световна война. София, 57 – 70; ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 22.
2. Моето лично мнение е, че това събитие не би могло да се окачестви като първо разцепление в комунистическото движение, тъй като Югославия е сама срещу всички и никоя комунистическа партия не заема нейната страна в спора. Тоест, тук по-скоро става въпрос за отлъчване (отцепване) на една партия, а не за формиране на две течения в комунистическия лагер, както това се случва по-късно при разрива между КПСС и ККП.
3. Към края на 1948 г. всички страни от Източния блок скъсват икономическите си отношения с Югославия, която, от своя страна, в периода 1945 – 1948 г. е била напълно зависима от съветската помощ. Rajak, S. (2004). Yugoslav-Soviet relations, 1953 – 1957: Normalization, comradeship, confrontation. London, 5.

4. На 9 август 1954 г. в Блед се оформя и военната страна на Балканския пакт. Той е сключен за 20-годишен срок. Всяка агресия срещу една от страните се смята за агресия срещу всички останали.
5. По темата вж.: Stone, D. (1994). The Balkan Pact and American Policy, 1950 – 1955. *East European Quarterly*, XXVIII, № 3, 393 – 407; Баев, Й. (2010). Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война. *София*, 118 – 141.
6. Президиум ЦК КПСС. 1954 – 1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т. 2: Постановления. 1954 – 1958. Москва, 2006, 49.
7. Такива са някои минимални жестове от съветска страна, например по-любезното отношение към югославския посланик в Москва. – Rajak, S. *Op. cit.*, 40.
8. *Ibid.*, 37.
9. ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 121, л. 14 – 15.
10. Киряков, Б.; Пиндикова, Г.; Коев, М. (2013) Десталинизацията. Дилемата на едно противоречиво десетилетие. 1953 – 1964, 35.
11. ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 132, л. 27.
12. Югославската комунистическа партия (ЮКП) се преименува в Съюз на югославските комунисти (СЮК) през есента на 1952 г. на Шестия конгрес на партията.
13. Писмото от Хрущов до Тито в превод на английски език е достъпно на адрес: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112968.pdf?v=6b3b93c601568f4922d530999389c0e6>. По темата вж. също: Ходжа, Э. (1980). Хрущевцы. Воспоминания. Тирана, 114 – 118; Rajak, Svetozar. *Op. cit.*, 89 – 94.
14. ЦДА, ф. 1Б, оп. 64, а. е. 196, л. 1.
15. Пак там, оп. 5, а. е. 154, л. 1 – 2.
16. Пак там, л. 4.
17. Въпреки това Югославия непрекъснато декларира, че се ръководи от марксистко-ленинската теория и че иска да продължи социалистическото строителство. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 154, л. 7.
18. Пак там, л. 5 – 6.
19. В началото на 1948 г. Сталин изтегля от Югославия съветските военни и цивилни съветници под предлог, че там се отнасят зле с тях. Вж.: Симич, П. (2011). Тито. Тайната на века. *София*, 185.
20. ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 154, л. 7.
21. По това време в Югославия, като цяло, са прекратени враждебните радио-предавания, насочени срещу СССР и останалите социалистически страни. Сключена е търговска спогодба със СССР, Чехословакия и Унгария. Подкрепят се някои съветски предложения от международни съвещания, както

- и молбата на България за членство в ООН и ЮНЕСКО. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 154, л. 4 – 5.
22. В края на май 1955 г. Тодор Живков (както и останалите ръководители на страните от ОВД) получава секретен документ за беседата, проведена по време на посещението на югославската делегация в Пекин. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а. е. 324.
23. В ООН Югославия поддържа Китай (тя се изказва за възстановяване на законните права на КНР) и позицията му за правото над о. Тайван. Югославия осъжда и позицията на Запада по тези въпроси. – Президиум ЦК КПСС..., 181.
24. По време на среща със съветския посланик в Пекин (Николай Рошчин) на 16 октомври 1949 г. Мао Дзедун казва, че югославското правителство е обявило, че признава КНР, но китайското правителство е игнорирало този факт, както и опитите на Югославия да „въвлече Китай в [двустранни] отношения“. Цит. по: Баев, Й. (2012). Другата Студена война. Съветско-китайският конфликт и Източна Европа. София, 62.
25. Президиум ЦК КПСС..., 179.
26. Пак там, 49 – 51.
27. Пак там, 54.
28. Пак там, 55 – 56.
29. Пак там, 89.
30. Вж. писмо до ЦК на БКП от Н. Хрущов: ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 168, л. 4 – 20.
31. Пак там, л. 4 – 5.
32. Пак там, л. 4. По този повод пред партийния актив в Кърджали на 11 юни 1955 г. В. Червенков казва, че западният печат изкарвал Хрущов, като че е отишъл на крака да иска прошка от Тито. От това пострадал авторитетът на СССР. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а. е. 1764, л. 15 – 16.
33. Пак там, оп. 5, а. е. 168, л. 4 – 5.
34. Пак там, л. 6; оп. 7, а. е. 1764, л. 11.
35. ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 168, л. 8 – 9.
36. Пак там.
37. Пак там, л. 10 – 17.
38. Пак там, л. 11 – 12.
39. Пак там, л. 18 – 19.
40. ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а. е. 1764, л. 9.
41. Sherwood Eddy seminars са провеждат през 1951, 1953 и 1955 г.
42. Президиум ЦК КПСС..., 180 - 182.
43. Пак там, 179 – 181.

- 44. Пак там, 183.
- 45. Пак там, 184.
- 46. Пак там.
- 47. Пак там.
- 48. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 932, л. 10 - 11.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Baev, Y. (2012). *Drugata Studena vojna. Savetsko-kitayskiyat konflikt i Iztochna Evropa*. Sofia [Баев, Й. (2012). *Другата Студена война. Съветско-китайският конфликт и Източна Европа*. София].
- Baev, Y. (2010). *Sistemata za evropeyska sigurnost i Balkanite v godinite na Studenata vojna*. Sofia [Баев, Й. (2010). *Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война*. София].
- Draganov, D. (1990). *V syankata na stalinizma. Komunisticheskoto dvizhenie sled Vtorata svetovna vojna*. Sofia [Драганов, Д. (1990). *В сянката на сталинизма. Комунистическото движение след Втората световна война*. София].
- Kalinova, E. & Baeva, I. (2006) *Balgarskite prehodi 1939 – 2005*. Sofia [Калинова, Е. & Баева, И. (2006) *Българските преходи 1939 – 2005*. София].
- Kiryakov, B.; Pindikova, G. & Koev, M. (2013). *Destalinizatsiyata. Dilemata na edno protivorechivo desetiletie. 1953 – 1964*. Sofia [Киряков, Б.; Пиндикова, Г. & Коев, М. (2013). *Десталинизацията. Дилемата на едно противоречиво десетилетие. 1953 – 1964*. София].
- Simich, P. (2011). *Tito. Tajnata na veka*. Sofia [Симич, П. (2011). *Тито. Тайната на века*. София].
- Service, R. (2008). *Drugarite. Svetovna istoria na komunizma*. Sofia [Сървис, Р. (2008). *Другарите. Световна история на комунизма*. София].
- Hodzha, E. (1980). *Hrushevtsay. Vospominania*. Tirana [Ходжа, Э. (1980). *Хрущевцы. Воспоминания*. Тирана].
- Prezidium TSK KPSS. 1954 – 1964. *Chernovyye protokol'nyye zapisi zasedaniy. Stenogrammy. Postanovleniya. T. 2: Postanovleniya. 1954 – 1958. Moskva, 2006 [Президиум ЦК КПСС. 1954 – 1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т. 2: Постановления. 1954 – 1958. Москва, 2006]*.
- Rajak, S. (2004). *Yugoslav-Soviet relations, 1953 – 1957: Normalization, comradeship, confrontation*. PhD thesis, London School of Economics and Political Science (United Kingdom). London.
- Stone, D. (1994). *The Balkan Pact and American Policy, 1950 – 1955*. – In: *East European Quarterly*, XXVIII, № 3, 393 – 407.

<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112968.pdf?v=6b3b93c601568f4922d530999389c0e6>. Писмо от Хрушчов до Тито, 22 юни 1954 г.

THE TURN IN THE RELATIONS BETWEEN SOCIALIST CAMP AND YUGOSLAVIA AFTER STALIN'S DEATH (1953 – 1955)

Abstract. After Stalin's death in March 1953 a new phase in the Soviet foreign policy started. The Soviet leadership took the initiative to restore relations with Yugoslavia, which in the period 1948 – 1953 recorded their lowest point. All countries of the socialist camp were involved in that mission. Despite the fact that Tito was also positive about the idea of normalizing the relations between the two countries, in the beginning he had some doubts about the true intentions of the Soviet Union. All this, together with the western orientation of the Yugoslav foreign policy after the split between Tito and Stalin, significantly complicated the dialogue. For this reason, the restoration of Soviet-Yugoslav interstate relations was a relatively long and delicate process. Eventually it was reached in May – June 1955. A more complicated issue to be solved remained the normalization of inter-party relations. Tito felt that at this stage his party and people were not prepared for this. He also feared that his connections with the West could be harmed by the convergence with the CPSU.

✉ **Ms. Nadezhda Yankovska, PhD student**

University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: n.yankovska@abv.bg